

УДК 330.354

Дмитро ТУРЧЕНКО,
Богдан АНДРУШКІВ,
Ольга ПОГАЙДАК

ДО ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА АБО ВЧИТИСЯ НА СВОЇХ І ЧУЖИХ ПОМИЛКАХ

Резюме. Охарактеризовано проходження так званих Столипінських економічних реформ у Росії, що мали місце в 1906–1911 рр. під керівництвом голови тодішнього уряду П. А. Столипіна у взаємозв'язку з ходом сучасних економічних реформ в Україні. Розкрито проблеми розвитку малого підприємництва в умовах нинішньої трансформаційної національної економіки. Дано пропозиції з попередження можливих прорахунків у його розвитку.

The summary. The characteristics of passage of the so-called Stolypin's economic reforms in Russia that took place in 1906-1911 yu. under the direction of that time government head P.A. Stolypin in conjunction with the process of modern economic reforms in Ukraine is given in the article. The features and problems of the small business development under the current transformation of national economy are exposed. The suggestions to prevent the possible errors in its development are given.

Ключові слова: малі підприємства, політика, трансформаційна економіка, влада, бізнес.

Постановка проблеми та аналіз розробок за темою дослідження. З відомих причин більшість українських політичних партій і рухів є посередниками між бізнесом і владою, а не державою і суспільством. Їхніми головними завданнями є законодавчий лобізм, ротація адміністративних кадрів, вплив на політичний курс уряду та використання можливостей для зміцнення свого становища, своєї партії у суспільстві.

Економічна влада належить бізнесу, який представляє лише 5-6% населення. Економічна влада бізнесу полягає в тому, що у нього завжди опосередковано є можливості різноманітними засобами забезпечити право вето на будь-які рішення, котрі приймають політики не на його користь.

При демократичному правлінні в державі політична влада, як правило, належить середньому класу, тобто більшості, а більшість населення – середній, малий бізнес і високооплачувані наймані працівники. В Україні середній клас – це лише 15% населення. Більшість складають так звані «старі» і «нові» бідні. В умовах, коли «малоімущі» верстви складають більшість населення, політична влада стає об'єктом провокацій та елементарного підкупу з боку великого бізнесу, що в різноманітних формах має місце нині у нашому суспільстві. В результаті виникає кумулятивний ефект, що створює суспільний лад під назвою «олігархічний капіталізм». Такий політичний союз багатих і бідних, як правило, функціонує у збиток власне середньому класу.

Нині в Україні зареєстровано 250 тис. малих підприємств, з яких працює лише половина [9]. Малі та середні підприємства не мають належної державної, наукової підтримки, політичного провайдингу і т.д. Аналогічна ситуація й в аграрному секторі економіки, який в результаті відсутності інвестування, належного матеріально-технічного, фінансового і навіть інформаційного забезпечення перебуває у глибокому занепаді. Таку «демократію», яка турбується лише про «вершину» суспільства, можна назвати «покупною, споживацькою» і т.п. Справді, з відомих причин створення і формування обов'язкового елемента цивілізованого демократичного суспільства – середнього класу, відсувається на невизначений час. Власне перекося і нехтування цими моментами в нашому нинішньому суспільстві викликають цілком зрозумілі процеси.

Зокрема, акція непокори підприємців у Києві восени 2010 року засвідчила, що мале підприємництво визріло не лише до протестів, а й до усвідомлення свого, дуже важливого місця у розвитку суспільних процесів та потребує знову ж таки державної, наукової підтримки і при комплексному інноваційному розвитку з урахуванням багатющого історичного досвіду реформування економіки, може служити дуже серйозною підмогою розвитку національної господарки.

Не багато з цієї тематики на даний час опубліковано наукових розробок. Малий бізнес є предметом досліджень З.С. Варналій, А.Е. Воронкової, Л.І. Воротіної, А.В. Гайдатова, І.А. Кінаш, Г.В. Козаченко, Д.А. Комісаренка, В. Узунова [1, 7]. Ці праці значною мірою присвячені дослідженню феномена малого підприємництва, визначенню його ролі та місця у перехідній

економіці, його “видових” переваг і недоліків у порівнянні з великим підприємництвом, аналізу внеску суб’єктів малого підприємництва у вирішення економічних та соціальних проблем певного регіону, аналізу дієвості підтримки малого бізнесу на рівні держави та регіону. Але з сучасних публікацій, де розглядаються питання діяльності малих підприємств, майже не можна отримати відповіді на такі запитання: чому вітчизняний малий бізнес завмер у своєму розвитку, чому через достатньо тривалий час його існування – більш, ніж десять років – ця сфера української економіки не досягла середніх за світовими стандартами параметрів, чому постсоціалістичні країни Європи досягли у цієї сфері більш значних успіхів? Можливо, відповіді на ці запитання почали шукати порівняно недавно, тому що протягом останніх років в країні ще сподівалися, що у сфері малого бізнесу ось-ось настане значне покращення. До видання готується книга «Інноваційно-комплексні шляхи розвитку малих підприємств України» за творчою ініціативою Крамар І. Ю., яка посвячена вирішенню власне цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Історія має властивість повторюватися, тобто повертатися до своїх витків. Зазвичай мається на увазі, що так чи інакше на порядок денний історії через недолугість керівництва окремими галузями національної економіки, недалекоглядної його політики до нового економічного життя повертаються старі проблеми, але у складніших формах, які в нинішніх умовах можуть призвести до економічного колапсу. Між тим, розв’язання проблем становлення і розвитку малого підприємництва в Україні повинні вирішуватися на інноваційно-логістичній основі з урахуванням минулого досвіду. Повторення негативу очевидно відбувається з таких причин: в першу чергу, через недостатньо глибоку і добре підготовлену програму впровадження реформ; по-друге, погано, в організаційному плані, були вирішені ці проблеми в минулому, тому приречені на невдачу.

Мабуть, саме необхідністю вивчення досвіду реформування економіки пояснюється повернення інтересу науковців України до автора економічних реформ Росії в 1906–1911 рр. голови уряду П.А. Столипіна. Зрозуміти психологічний механізм цього повернення досить просто. Навіщо реорганізовувати сільське господарство, якщо в кінцевому результаті дійшли до відомого нам «сімейного підряду», тобто до тієї самої дрібної господарської структурної одиниці, яку хотів впровадити чи, як висловлюються, нав’язати Столипін на всій землі руській.

Особливий інтерес до постаті Столипіна полягає у вивчення його життя й діяльності, що тісно пов’язана з питанням, яке саме значення столипінського курсу і чому не здійснився шлях його реформ. Багато учених вважають, що самі реформи в проектах були настільки значущими, що, якби вони увінчалися успіхом, то не відбулося б відомого Жовтневого перевороту, який потім назвали Жовтневою революцією.

Особистість Петра Аркадійовича Столипіна, його діяльність були настільки яскравими і масштабними, що, здається, нікого в той час не залишали байдужими. Його ім’я в громадських дискусіях викликало поляризацію не лише політичних думок, поглядів, але й суто особистих почуттів у широкому діапазоні – від неприхованого захоплення до неприхованих заздрощів і навіть ненависті.

Одні називали його рятівником Батьківщини, її опорою, інші – чорносотенцем, катом, а вислів «столипінський вагон» став «притчею воязице».

Столипін прийшов до влади в переломний момент, коли у правлячих колах Росії відбувався перегляд політичного курсу і перед ними виникло питання: „На кого опиратися?” На перший погляд, така проблема виглядає дивною, та все ж, пріоритет був відданий селянству, бо промисловість на той час ще була на рівні, який не міг забезпечити провідну роль у розвитку суспільства. Практично жоден кандидат у депутати не міг пройти в Думу без згоди на те селянської частини Виборчого зібрання. Виняток склали лише представники двадцяти найбільших міст.

Ставка уряду на селянство означала, що він готовий запропонувати такий аграрний законопроект, який повинен представляти інтереси всіх селян. Саме тому законопроект про примусове відчуження частини земель уряд запропонував ще до скликання Думи, він називався «Проект Закону про заходи щодо розширення і покращення селянського землеволодіння».

Столипін був призначений міністром внутрішніх справ 26 квітня 1906 р. Ця посада зберігалася за ним і тоді, коли він став головою Ради міністрів. Миттєве сходження рядового губернатора на вершину політичного Олімпу Росії було загадкою для його сучасників, значною мірою залишається загадкою й досі.

Тим часом, Столипін очолив уряд в дуже складний для країни час. Поразка Росії у війні з Японією, економічний хаос, криза влади, падіння суспільної моралі і втрата ціннісних орієнтирів, зростання злочинності, політичний терор і масова непокора – ось деякі риси тодішньої суспільної ситуації.

Документальні джерела свідчать про те, що в роки після прийняття основних державних актів, у яких закладалась суть економічних реформ, відбувся потужний підйом розвитку всього тодішнього народного господарства, викликаний стрімкими перетворенням на селі. Врожайність у країні з 1906 до 1915 рр. зросла на 20–25%. Врожай таких злаків, як жито, пшениця, ячмінь піднявся з 2 мільярдів пудів у 1884 р. до 4 мільярдів у 1911 р.

10 травня Столипін виступив із викладом концепції аграрного питання. Указ трактувався як вибір між селянином-неробою і селянином-господарем на користь останнього. «Уряд хоче бачити селянина багатим, бо де достаток, там і справжня свобода. Умілий, працелюбний селянин – «сіль землі руської», і тому його треба звільнити від тиску общини, передавши йому землю в «невід'ємну» власність». Щоб підкреслити значення вибраного курсу і тверду рішучість втілити його в життя, Столипін закінчив свій виступ фразою: «Противникам державності потрібні великі зрушення, нам потрібна велика Росія».

16 листопада 1907 р., через 2 тижні після початку III Думи, Столипін виступив перед нею з урядовою декларацією. «Першим й основним завданням уряду є не реформи, а боротьба з революцією. Протиставити цьому явищу можна тільки силу. На шляху «викорінення революції» уряд ішов раніше, цим шляхом йтиме й надалі».

Столипін, руйнуючи общину і тим самим вибиваючи економічну й соціальну базу з-під общинної психології, намагався на зміну їй сформувати нову психологію капіталістичної сутності й трактування. Його опоненти, здійснивши Жовтневу революцію і взявши курс на повну колективізацію села, створили вже не селянський, а колгоспно-радгоспний світ.

Хто ж вони, ці дрібні виробники? Відповідь на це запитання ми знаходимо у В.І. Леніна: «Селянське господарство продовжує залишатися дрібним товарним виробництвом. Тут ми маємо надзвичайно широку і міцну базу капіталізму. На цій базі капіталізм зберігається і народжується знову – у найжорстокішій боротьбі проти державного розподілу продуктів».

Отже, це була гра ва-банк, і вже з цього виходить, що Столипін не міг бути одноосібним творцем нового аграрного курсу. Його курс стає урядовим тільки тоді, коли відображає найглибші інтереси пануючих соціальних сил. Уже сам факт, а також запеклість, з якою проводилися думські дебати, свідчить про те, що всі класи і партії російського суспільства чітко розуміли: новий урядовий аграрний курс має життєво важливе значення для історичної долі країни і, отже, для них самих. Успіх означав би остаточну перемогу європейського шляху розвитку капіталізму і привів би до глибокої зміни у співвідношенні класових сил у країні. Це, звичайно, не означало, що буржуазно-демократична революція чи революція взагалі стали б неможливими у Росії після перемоги столипінського аграрного курсу. Але це були вже інші революції.

Після прийняття Указу 9 листопада, він із внесеними поправками надійшов на обговорення Державної Думи і також був прийнятий, після чого за датою його затвердження став називатися Законом від 14 липня 1910 р.

За своїм економічним змістом це був, безумовно, ліберальний закон, що сприяв розвитку капіталізму на селі. Важливим інструментом насадження дрібної особистої відповідальності був Селянський банк. Ще в серпні 1906 р. банку для продажу селянам були передані «удільні» землі і частина «казенних» земель. Але свій головний земельний фонд банк створював за рахунок скуповування поміщицьких земель, які він потім подрібнював і продавав як окремих селянам, так і різним земельним об'єднанням. За короткий час Селянський банк став найкрупнішим земельним власником. Поміщики залюбки продавали йому свої володіння. Умови продажу були вигідними для продавців і достатньо жорсткими для покупців: за відтермінування платежів землю у покупця забирали і повертали банку для нового продажу.

Робітниче питання з'явилося у Столипіна як спадок від революції 1905–1907 рр. До цього правлячі кола заперечували його існування, доказуючи, що в Росії немає робітничого класу в західноєвропейському значенні цього поняття. Революція назавжди поклала край цій ілюзії. Революція – найкращий вчитель не лише «низів», але й «верхів». І вже у 1905 р. була

створена комісія з робітничого питання. У відповідності з цим була розроблена своєрідна соціальна програма, що зводилася до чотирьох основних пунктів:

- 1) обов'язкова організація лікарняних кас на базі спільних внесків і господарів, і робітників;
- 2) створення на фабриках і заводах змішаних органів із представників адміністрації і робітничих громадських формувань «для обговорення і вирішення питань, що виникли в результаті виконання угоди з найму, а також для покращення побуту робітників»;
- 3) скорочення робочого дня з 11, 5 до 10 год, обмеження законом кількості понаднормових робіт;
- 4) перегляд статей закону, що стосуються страйків, і дострокове розірвання угоди про найм.

Усвідомлюючи усю важливість і складність вирішення робітничого питання для подальшої долі країни і своєї власної, Століпін зробив безпрецедентний крок. Він запросив із Москви у Санкт-Петербург в якості експерта колишнього народовольця Льва Тихомирова. Йому була надана посада в Головному управлінні у справах друку, але його основним обов'язком було давати свої рекомендації з актуальної проблематики безпосередньо прем'єру.

Тихомиров зробив це в ряді листів, адресованих Століпіну. Перший такий лист датований 31.10.1907 р. В ньому автор виклав свої основні теоретичні ідеї і політичні погляди на робоче питання. Перший, і основний висновок, який робив Тихомиров, полягав у недопустимості тільки негативного підходу до робітничого питання. Оскільки робітничі організації породжені життям і, значить, незнищенні, необхідно оволодіти ними і використати в інтересах держави.

Впевненість у неможливості насильницьких переворотів для того, щоб значна частина робітників могла стримувати революційні пориви молоді і нестійкої частини робітників, направляючи розвиток всього класу на шлях мирного розвитку. Щоб досягнути такого настрою потрібні «гідні заробітки», для чого необхідно «пожвавлення промисловості, активізації виробництва». Оскільки робітниче питання надзвичайно складне, необхідно створити:

- положення про суспільство і спілку робітників;
- спеціальні організації у справах робітників;
- особливий Робочий банк.

Боротьба проти революції, підкреслив Тихомиров, «не може вестися тільки в робітничому середовищі..., з революцією потрібно боротися спільно, а не лише з окремими її проявами».

З передачею в червні 1908 р. законопроектів у Думу настав останній етап їх перетворення в закони. Російські капіталісти-можновладці дали їм запеклий опір. В хід були запущені саботаж, закулісний вплив, формальні причини і т.д.

Століпін був переконаним і послідовним націоналістом. Слова про «велику Росію» були не просто красивою фразою, а програмним лозунгом. Для того, щоб вирішити хоча б найменшою мірою об'єктивні завдання, реалізувати якийсь мінімум реформ, необхідно була конструктивна робота Думи.

Ці завдання призвели до різкого загострення протиріч між усіма ланками системи, між правою і ліберальною частиною Думи. В свою чергу, це вело до загострення протиріч правлячих кіл, резонансом чого, а також відповіддю на застій у Думі, став перехід буржуазії до «лівих». З кожним днем криза поглиблювалася, роздратування й незадоволення «верхів» і правих Думою і Століпіним ставало все гострішим.

5 вересня 1911 р. Століпін помер у приватній клініці, куди його доставили після замаху 1 вересня. Сучасники були впевнені, що в Століпіна стріляв не революціонер, а провокатор, агент охорони.

Незадовго до смерті Століпін, відчуваючи масштабність та відповідальність за результати реформ, казав: «Мене вб'ють і вб'ють члени охорони». Слід вважати, що він знав, про що казав.

Соціально-економічні, політичні та інші протиріччя були настільки глибокими, доля і майбутнє країни такими залежними від вирішення цих протиріч, що зумовлювало необхідність радикального оновлення всіх політичних та інших інститутів країни. У такій ситуації «столипінські реформи» розширювали плацдарм для боротьби за справжні кардинальні перетворення. Водночас топтання на місці, відмова від будь-яких реформ також призводили до зростання незадоволення в країні, посилення революційних настроїв, кризи всієї системи. Саме ця ситуація «зачарованого кола» і була істинною причиною конфлікту «верхів» зі Столипіним.

Припустимо, що новий аграрний курс увінчався повним успіхом. Безумовно, це посилило б соціально-економічний та інший прогрес в країні. Але він не був би таким, який потрібен, щоб витримати запекліше суперництво з великими державами за історичне виживання. У чому ж причина? Відповідь одна – у збереженні поміщицького землеволодіння. Без знищення поміщицького землеволодіння як обов'язкової попередньої умови радикальної аграрної реформи, вона не забезпечувала прогрес в потрібному темпі і якості.

Як відомо, після Жовтневої революції з різних причин селянство не отримало всієї землі. Але саме в роки НЕПу селянство стало проявляти велику господарську активність, розцвів дух підприємництва, новаторство, великого розмаху отримали різні форми кооперації і т.д. й основним двигуном цього була ліквідація класу поміщиків.

Висновки. Таким чином, провал курсу реформ полягав у тому, що Столипін при всіх позитивах хотів реалізувати свої реформи поза демократією і на противагу їй.

Російське прислів'я стверджує: «Не будь писемний, а будь пам'ятним». Від цього і великі біди у нашій Україні та слов'янських країнах, тобто країнах посттоталітарного простору, тому що з неймовірною легкістю відкидається повчальний досвід минулих століть, перериваються історичні та культурні традиції, знову і знову робляться безплідні спроби знайти шлях розвитку без опори на могутній досвідний не завжди демократичний фундамент минулого. Рано чи пізно все стає на свої місця, однак буває, що прозріння, котре приходить, несе за собою драму цілих поколінь. Схоже, такий момент нині переживає і наша Батьківщина.

Історія повторюється. Економічні реформи в СРСР провалилися з тієї ж причини – їх хотіли реалізувати організаційно-адміністративними методами поза демократією і без неї. Результат відомий і висновок очевидний. Без створення середнього класу як головного елемента капіталізму, який повинен забезпечити ефективне використання трудових ресурсів, не знайдуть застосування і самовираження та надалі шукатимуть порятунку за кордоном мільйони людей, суспільство приречене на застій, а при продажу землі, селяни потраплять в неорабство.

Використана література

1. Абрамова І.М. Проблеми розвитку підприємництва в Україні / І.М. Абрамова, І.О. Пенська // Фінанси України. – 1999. – № 4. – С. 20–24.
2. Андрушків Б.М. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта, Л.М. Мельник. – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2010. – 272 с.
3. Алімова Т. Диверсифікація діяльності малих підприємств // www.ovsem.com.info@ovsem.com.
4. Андрушків Б.М. Проблеми теорії і практики менеджменту / Б.М. Андрушків, О. Вівчар, Л.Мельник. – Тернопіль: Терно-Граф, 2009. – 312 с.
5. Белоус Г. Развитие малого предпринимательства в Украине / Г. Белоус // Экономика Украины. – 2000. – № 2. – С.35–41.
6. Берджес Дж.Ф. Основы управления малым бизнесом; пер. с англ. / Дж.Ф. Берджес, Д. Штайнхофф. – М.: БИНОМ, 1997. – 496 с.
7. Варналій З.С. Мале підприємство: основи теорії та практики / З.С. Варналій. – К.: Знання, КОО, 2001. – 277 с.
8. Гайдатов А.В. О проблемах предпринимательства / А.В. Гайдатов // Менеджер. Вісник Донецької державної академії управління. – 2001. – № 2 (14). – С. 128–133.
9. Діяльність малих підприємств. Статистичний збірник 2008. – К.: Держкомстат України, 2009. – 182 с.
10. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М.: Издательство политической литературы, 1967. – Т. 39. – С. 247–249.